

İSKÂN A DİRENEN KİMLİK: DADALOĞLU'NUN COĞRAFYASI

The Identity that Resists Sedentarization: The Geography of Dadaloghlu

Yrd. Doç. Dr. Günil Özlem AYAYDIN CEBE*

ÖZ

Osmanlı Devleti'nin uyguladığı iskân politikalarına karşı yazdığı şiirleriyle tanınan Dadaloğlu, 19. yüzyıl Anadolu halk şiirinin önemli kişiliklerindedir. Dadaloğlu'nun adına bağlanan şiirlerdeki "başkaldırı" izleğinin, bugüne değin eleştirilenler ve folklor araştırmacıları tarafından genellikle yalnızca tarihsel ve politik bağlamı üzerinde durulmuş, psikolojik dinamiklerine değinilmemiştir. Bu çalışmada, Dadaloğlu şiirlerindeki doğa algısından yola çıkılarak, şairin ve onun temsilcisi olduğu göçebe topluluğunun yerleştirilmeye direnişinin psikolojik arka planı sorgulanmaktadır. Bu yapıırken göçebenin kimliğinde doğanın ne ölçüde belirleyici olduğu da araştırılmaktadır. Makalede, göçebe ile doğa arasındaki etkileşimin çözülmesiyle, yaşam alanını değiştirmeye zorlanan göçebenin, kimliğini de değiştirmeye zorlandığı ortaya konulmakta, Dadaloğlu şiirlerinde bu kimlik değişiminin getirdiği psikolojik krizin yansıması bulunduğu gösterilmektedir. Ayrıca, resmî iktidarın temsil ettiği yazılı kültür ile göçebenin ürettiği sözlü kültür arasındaki ilişkinin yorumlanması yoluyla, yerleşik düzene geçişin doğa üzerindeki etkileri de tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Göçebe, başkaldırı, doğa, sözlü kültür, yazılı kültür

ABSTRACT

Dadaloghlu is one of the important figures of 19th century Anatolian folk poetry who is commonly recognized by his poems composed against the sedentarization policies of the Ottoman Empire. The theme of "resistance" in the folk poems attributed to Dadaloghlu has hitherto been generally discussed by critics and folklore researchers merely in historical and political context, the psychological dynamics of it often went ignored. This article, setting out from the perception of nature in the poems, investigates the psychological background of the resistance of the folk poet and the nomad community he represents. Meanwhile, it examines the determining role of nature in the identity formation of the nomad. It is demonstrated that the nomad forced to change environment is also forced to change identity, and that the resulting psychological crisis finds voice in Dadaloghlu's poetry. Furthermore, through the interpretation of the relationship between written culture produced by state authorities and oral culture by the nomad, the effects of sedentarization on nature are also discussed.

Key Words

Nomads, rebellion, nature, oral culture, written culture

"Göçebelerin tarihi olmadığı doğrudur, çünkü onların sadece coğrafyaları vardır. Göçebelerin yenilgisi öyledir ki, tarih devletlerin zaferiyle yazılır oldu ve tek bir tarih meydana çıktı".

Deleuze ve Guattari, Kapitalizm ve Şizofreni

Güney Anadolu'daki göçebe ya da konar-göçer Türkmen aşiretlerinden Avşar boyuna bağlı bir halk şairi olduğu kabul edilen Dadaloğlu (1785?-1868?)'nin şiirleri, pek çok eleştirmen ve folklor araştırmacısı tarafından genellikle "başkaldırı" şiiri olarak değerlendirilmiştir. Osmanlı Devleti'nin iskân politikaları

doğrultusunda en son 1865 yılında ve bu kez etkili biçimde iskân edilen bir aşiretin şairi olan Dadaloğlu'nun başkaldırısının psikolojik dinamiklerine yeterince değinilmemiş, genellikle yalnızca tarihsel ve politik bağlamı üzerinde durulmuştur. Oysa göçebe topluluklar için yerleşik yaşama geçmeye zorlanmak, hem sosyal ve ekonomik hem de psikolojik anlamda büyük bir değişim gerektirmektedir. Yaşam alanı algılarında doğanın büyük rol oynadığı göçebelerin yerleşikliğe geçerken yaşadıkları kimlik bunalımı, kaçınılmaz olarak onların

* Nevşehir Üniv. Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, geebe@nevsehir.edu.tr

doğa algılarına da yansımıştır. Bu çalışmada, Dadaloğlu'nun şiirlerindeki doğa algısından yola çıkılarak, şairin başkaldırısının psikolojik arka planı ve göçebenin kimliğinde doğanın ne ölçüde belirleyici olduğu araştırılacaktır.

Dadaloğlu hakkındaki çalışmaların büyük bir kısmında, Osmanlı'nın iskân politikaları ve yerleşik yaşama geçerkenki süreçte başta Avşarlar¹ olmak üzere Anadolu konar-göçerlerinin yaşadıkları, çoğunlukla betimleyici biçimde ayrıntıyla aktarılmaktadır. Aynı zamanda, göçebelik kültürü hakkında da genellikle romantik bir bakış açısı taşımakla beraber hatırı sayılır düzeyde bilgi verilmektedir. Burada, Dadaloğlu şiirlerindeki edebî düzlemde göçebe-doğa ilişkisinin çözümlenmesi amaçlandığından tarihsel bağlam ve kültür tarihi ayrıntılı olarak tartışılmayacak, yalnızca çözümleme açısından gerekli görülen noktalara değinilecektir.

Çözümlemelere geçmeden önce, Dadaloğlu'nun şiirlerinin bağlamı hakkında bir hatırlatma yapmak uygun olacaktır. İsmail Görkem'in *Yeni Bilgiler Işığında Dadaloğlu* çalışmasında da önemle vurguladığı gibi, "şair olarak 'Dadaloğlu' kimliğinin bir fertten ziyade bir 'olgu'yu ifade ettiğini" göz önünde bulundurmak gerekir (Görkem 2006: 16). Sözlü kültür ürünlerinde bireysel ve özgün yaratımı saptamak, özellikle geçmiş yüzyıllar söz konusuysa çoğu kez olanaklı değildir.ⁱⁱ Folklor metinlerinin "üreticisi, aktif taşıyıcısı ve icracısı gezgin ozan"lardan biri (ya da birkaçı) olan Dadaloğlu'nun şiirlerinde, Türkmen aşiretlerinin tarihindeki olayların onlar açısından "anlam"ları bulunmaktadır (Görkem 2006: 41). Burada da, buna koşut biçimde, Dadaloğlu'nun şiirleri Türkmen aşiretlerini, özellikle de Avşarları topluluk olarak temsil eden folklor

ürünleri kabul edilmiştir. "Dadaloğlu" adının tek bir şairi işaret eder biçimde kullanılması, her seferinde bu hatırlatmayı yaparak sözcük kalabalığını engellemeye yönelik pratik bir seçimdir.

Dadaloğlu'na atfedilen tüm şiirlerde doğaya, ya doğrudan ya da benzetmeler yoluyla gönderme yapılmaktadır. Bu nedenle, şairin yaşam alanı algısının bütünsel bir yorumunu yapmak için tek bir şiir üzerinde durmak yeterli olmayacaktır. Bununla birlikte, başlangıç olarak, Dadaloğlu'nun insanla doğa arasındaki etkileşimi belki de en etkileyici biçimde betimlediği şu dörtlüklere odaklanmak uygundur:

Dumanlıdır Aladağ'ın¹ alanı
Ortasında sarı çiçek savranı²
Yiğit durağı da aslan yatağı
Dilberleri hep de böyle ola mı.
Pınarında bir yenice sağlık var
Çimeninde ıstar³ görmüş yağlık⁴ var
Kızlarında bir başkaca aklık⁵ var
Irmağı da şu dağların ala⁶ mı.
Koç yiğitler cirid oynar dökekte⁷
Geyikleri yaylım eder⁸ saylakta⁹
Bir koku var toprağında ırmakta
Gözüm yaşı tavarında¹⁰ kala mı.
Dadal'ım der binbir dağı gezerim
Aladağ'da bir yapılı gözerim¹¹
Hak vergisi sıvgalardan¹² ezerim
Bağışla gör mor sümbüllü Ala'mı¹³.
(Sakaoğlu 1986: 86, 23 numaralı şiir)ⁱⁱⁱ

Burada yaşam alanının doğal güzelliği içinde insan da sağlıklı, güzel ve dinçtir. Şair, duysal imgelerle ördüğü şiirde (çiçeklerin rengi, toprağın kokusu), kadın ve erkeği koşut biçimde, âdeta simetrik olarak resmeder. Fiziksel nitelikleri açıkça dile getirmenin yanı sıra benzetmeler yoluyla idealleştirilmiş toplumsal değerleri de imler: güçlü, sağlıklı bireylerin birbirleri ve doğayla uyum

içinde yaşadıkları, savaşmak yerine oyun oynadıkları (cirid), el tezgâhına dayalı küçük ölçekli üretimin yapıldığı (ıstar, yağlık), hayvancılığın geçim kaynağı olduğu (tavar) ideal bir düzen. Şair, genç kızların güzelliğini yaylanın suyunun niteliğiyle ilişkilendirirken çimendeki dokunmuş mendil imgesiyle insanın doğadaki izini belirginleştirir. Bu şiir, insanın doğadaki varlığına bir güzelleme olarak da okunabilir.

Ali Rıza Yalman, yaylaya göçme geleneginin yaşamlarında önemli bir yer tuttuğu göçebeler için yaylanın, bereketin ve sağlığın simgesi olduğunu belirtir. Yalman'a göre, yaylada çocuklar ve hayvanlar çoğalır, aşiretin gücü artar. Sağlığa kavuşmanın göstergesi olarak "gidişte sarı ve solgun olan çehreler dönüşte al al olur" (1977: 190). Bunun karşısında ise, aşağıdaki şiirde, yaşam alanından koparılan göçebenin sağlığını yitirdiği anlatılır:

İlgıt ılgıt¹⁴ seher yeli esiyor
Gâvur Dağları'nın¹⁵ başı dumanlı
Gönül binmiş aşk atına aşıyor
Bire beyler cünunluğun¹⁶ zaman' mı.
Aşağıdan iskân evi¹⁷ gelince
Sararıp da gül benzimiz solunca
Malım mülküm seyfi¹⁸ gözlüm kalınca
Kaypak Osmanlılar size aman¹⁹ mı.
Aşağıdan iskân evi geliyor
Bezirgânlar²⁰ koç yiğide gülüyor
Kitabın dediği günler²¹ oluyor
Yoksa devir döndü âhir zaman²² mı?
Aşağıda akça çığın²³ ötünce
Katar başı mayaların²⁴ sökünce
Şahtan ferman Türkmen ili göçünce
Daha da hey Osmanlı'ya aman mı.
Dadaloğlu'm sevdası var başımda
Gündüz hayalimde gece düşümde
Alışkan²⁵ tüfekle dağlar başında
Azrailden başkasına koman²⁶ mı.
(Boratav 2000: 148-49; III numaralı şiir)

Şiirde, konakladığı yerden ayrılmak zorunda bırakılan bir göçebe topluluğu konu edilmektedir. Saim Sakaoğlu'nun belirttiğine göre, "Orta Anadolu'da iskân edilmek istenilen göçmenlere, başta Uzun Yayla olmak üzere Avşarların yaz aylarında konakladığı" yerler verilmiştir (1986: 12). Ahmet Z. Özdemir de, bu göçmen grupları arasında özellikle Çerkezlerin olduğuna değinir. Kırım Savaşı'nın ardından Kafkasya'dan gelen Çerkez muhacirleri, Padişah Abdülaziz tarafından Uzun Yayla'ya yerleştirilmiştir (1985: 43). Buna bağlı olarak, şiirin ikinci ve üçüncü dörtlüklerindeki "aşağıdan gelen iskân evi"nin Avşarların yaylasına yerleşmeye gelen diğer göçebeler olduğu anlaşılmaktadır. Dadaloğlu'nun şiirlerine göre Avşarlar, adaletsiz gördükleri bu toprak paylaşımına ve iskâna karşı koymak amacıyla dağa çıkmışlardır: "Alışkan tüfekle dağlar başında".

Burada, "Aşağıdan iskân evi gelince / Sararıp da gül benzimiz solunca" dize-leri, ilk şiirdeki doğayla iç içe yaşayan sağlıklı insan imgesinin tam tersidir. Başka bir şiirde de aynı söyleyiş vardır: "Sarardı benziniz, yaylaya göçün" (Sakaoğlu 1986: 117, 50 numaralı şiir, 7. dize). "Gül benzin sararıp solması", göçebelerin yaşamlarına dair fiziksel bir olguyu ortaya koyduğu gibi, yerlerinden olmakla duydukları üzüntüyü de vurgular. Dolayısıyla, yayla, hem fiziksel sağlık hem de mutluluk veren bir yaşam alanı olarak, göçebenin psikolojik sağlığının da kaynağıdır. "Malım mülküm seyfi gözlüm kalınca" dizesini de bu bilgilerle göre yorumlamak olasıdır. Yaylaya çıkmayan göçebe, yerleşik düzende mutlu olamayacak, alıştığı yaşam alanından koparılnca hem ekonomik hem ruhsal zenginliğini yitirecektir.

Göçebelerin yaylalarını terk etmeye zorlandıklarında hissettikleri öfke,

en etkileyici biçimde Dadaloğlu'nun duruma karşı gösterdiği tepkide anlamını bulmaktadır. Dadaloğlu, iskâna ses çıkarmayan beyleri sert bir dille uyarmakta, onları "cünunluğun" yani "deliliğin zamanı mı?" diyerek harekete geçmeye zorlamakta, Osmanlı'ya boyun eğmemeye çağırılmaktadır.

Yayladan kopuş, konar-göçerler için sosyal konumda bir düşünüş anlamına da gelmektedir. Şiirde, yerleşik yaşama ait olan "bezirgânlar" yani tüccarlar, "koç yiğide" yani göçebe delikanlısına gülmetedirler: "Aşağıdan iskân evi geliyor / Bezirgânlar koç yiğide gülüyor". Dadaloğlu bunu büyük bir hakaret olarak algılamakta, kıyamet gününün geldiğine, dünyanın tersine döndüğüne yormaktadır: "Kitabın dediği günler oluyor / Yoksa devir döndü âhir zaman mı".

Şiirde, doğayla kurulmuş ilişkinin çok güçlü olduğu görülmektedir. Göçebe için yaşam alanı, yaşam biçimini belirlediğinden göçebenin hayal gücü doğal imgelerden beslenir. Örneğin, ilk dördünlüğün ilk iki dizesi, doldurma dizeler olmaktan öte, bir zaman ve mekân betimlemesi işlevi görmekte, şairin kendini tanımladığı bir coğrafi algya işaret etmektedir; doğaya ilişkin bir "farkındalık"ı, şairin ruh durumuna eşlik eden özel bir duyumsamayı sezdirmektedir. Benzetmelerin ve eğretilmelerin de doğal varlıklarla kurulması aynı duyumsamaya vurgu yapmaktadır: "Gül beniz", "seyfi gözlü (kızlar / kadınlar)", "koç yiğit", Dadaloğlu'na atfedilen diğer birçok şiirde de sıkça kullanılan söz sanatlarına örnektir. İnsan olmayan doğal varlıklar ile insan arasında kurulan bu benzetmeler, konar-göçerlerin kendi imgelerine ilişkin algılarında doğanın rolünü göstermesi açısından önemlidir.

Ayrıca, şair, bu tür dizeler yoluyla coğrafi konum bakımından kendini

tanımlamaktadır. Yaşam alanını iklim özellikleri, akarsuları, bitki örtüsü gibi çeşitli yönleriyle betimleyen şair, coğrafyanın yaşayan bir tanığı olarak kendi varlığını doğanın varlığında anlamlandırır. Bu, insanın doğayla birlikteliğinin "ekokültürel bir uyum" içinde betimlenmesi olarak değerlendirilebilir.

Şiirde görüldüğü üzere, doğayla sıkı bir ilişki içerisinde olan insanın yaşam ve benlik algısı doğal imgelerden oluşur, bu da yaşanan coğrafyayı iyi tanımayı ve sahiplenmeyi beraberinde getirir. Şiirde, bu sahiplenme duygusunun "aşk" olarak betimlendiği gözlemlenmektedir. "Gönlün bindiği aşk atı" ve Dadaloğlu'nun "sevdası var başımda" diyerek dile getirdiği aşk, yaşam alanına duyulan aşk olarak yorumlandığında anlam kazanmaktadır.

Şiirin bir başka derlemesinde ikinci dördünlüğün ilk dizesi "Dadaloğlu, Kozan Yurdu peşinde" olarak tespit edilmiştir (Uyguner 1990: 80). Bu farklılık, yaşanan yere duyulan sevgiyi daha belirgin kılmaktadır. Yer değiştirmeye zorlanan göçebenin başkaldırısını dile getiren bu şiirde beşerî aşkın yerine yurt sevgisinin ön planda olduğu anlaşılmaktadır. Burada, "yurt" kavramının modern anlamda yerleşiklik ve kent sistemine dayalı yurt kavramından farklı olduğunu hatırlatmak gerekir.

Yaşam alanına duyulan sevgi ve onu sahiplenme, Dadaloğlu'na bağlanan başka şiirlerde de gözlemlenebilir. Birçok Dadaloğlu şiirinde geçen yer adları şaşırtıcı sayıda ve çeşitliliktedir; pek çok coğrafi bölge ve yer adı, özellikle birlikte anılır. Ahmet Z. Özdemir, diğer göçebe toplulukların şiirlerinde de benzer şekilde coğrafi adların sayıldığını belirtmekle birlikte, Dadaloğlu'nu bu konudaki verimliliği nedeniyle ayrı bir yerde tutar: "[H]iç bir halk ozanı şiirle-

rinde Dadaloğlu gibi çok sayıda yer adı saymamıştır. Ta Halep'ten, Akdeniz'den tüm Çukurova, Orta Toroslar, Elbistan, Binboğa, Seyhan, Ceyhan, Orta Anadolu, Uzun Yayla ve buralara ait yüzlerce yer adı onun şiirlerinde bir bir sıralanır ve vatan olur⁷ (1985: 83). Örneğin, aşağıdaki şiirde Orta Anadolu'nun çeşitli yerleşim bölgeleri boyunca bir yolculuk yapılmaktadır:

Çıktım yücesine seyran eyledim
Cebel²⁷ önu çayır çimen görünür
Bir firkat²⁸ geldi de coştum ağladım
Al yeşil bahçeli Kaman²⁹ görünür
Şaştım hey Allahım ben de pek şaştım
Devrettim Akdağ³⁰ Bozok'a³¹ düştüm
Yozgat'ın üstünde bir ateş seçtim
Yanar oylum oylum duman görünür
Biter Kırşehir'in gülleri biter
Çıgırışır dalında bülbüller öter
Ufacık güzeller hep yeni yeter
Güzelin kaşında keman görünür
Gönül arzuladı Niğde'yi Bor'u
Gün günden artmakta yiğidin zarı³²
Çifte bedestanlı koca Kayseri
Erciyes karşında yaman görünür
Dadaloğlu'm da der zatından zati³³
Çekin eyerleyin gökçe³⁴ kır atı
Göçmek değil bizim ilin muradı
Ak yâre gitmemiz güman³⁵ görünür
(Boratav 2000: 152-53, IX numaralı şiir)

Yalnız bu şiirde yedi yerleşim yeri (Bor, Bozok / Yozgat, Cebel, Kaman, Kayseri, Kırşehir, Niğde), iki dağ adı (Akdağ, Erciyes) sayılmıştır.^{iv} Dolayısıyla, hareket hâlinde bir yaşamın, geniş bir coğrafi tanışıklığı da beraberinde getirdiği söylenebilir. Aynı zamanda, kendini sözlü kültürle var eden insanın, yazılı ya da basılı kültürün araçları olmaksızın kendini yaşadığı coğrafyaya göre tanımlaması da söz konusudur.

Şiirde klasik edebiyattan ödünç

alınmış kimi kalıpların kullanılmasına karşın, yer adları ve özellikleri açısından ayrıntılar dikkat çekicidir. Beş dörtlükten oluşan bu şiirde, bir yolculuk ana hatlarıyla kaydedilmiş, bölgelere göre insanlar, özellikle güzeller betimlenmiş, yerleşim yerlerinin özelliklerinden söz edilmiştir. Üstelik şair, bütün bunları, kendi duygularını da katıp kişisel bir süzgeçten geçirerek son derece inceltmiş ve yoğunlaştırmıştır. Bu anlamda, otobi-yografik bir katman da yaratmıştır. Bu katmanın en belirgin özelliği ayrılıktan dolayı çekilen acıdır.

Şiirde görüldüğü üzere, yerleşikliğe geçmek, durağanlaşmak, göçebe tarafından bir ayrılık ve özlem hâli, dolayısıyla olumsuz bir durum olarak algılanmaktadır. Bunu en iyi dile getiren Dadaloğlu şiirlerinden biri de hareketi kısıtlanmış göçebenin yerel beylerle çekişmesinin de yansıtıldığı şu dizelerdir:

Ölürüz de kömür gözlüm ölürüz
Dost ağlasın zalim felek utansın
Kıyamette kavuşmak var biliriz
Dost ağlasın kahpe felek utansın
Bir çıkmaza girdi bugün yolumuz
Geçit vermez sağımızla solumuz
Kalır gayrı bizim burda ölümüz
Mert ağlasın namert olan utansın
Avşar eli yaylasına göçmedik
Aşın yeyip sularını içmedik
Tenhalarda kendimizden geçmedik
Can ağlasın hayın felek utansın
Dadaloğlu'm yine coştı çağladı
Ak üstüne karaları bağladı
Firkat odu³⁶ yüreciğim dağladı
Ben ölem de Çapanoğlu³⁷ utansın
(Sakaoğlu 1986: 108, 42 numaralı şiir)

Burada sevgilisine seslenerek "fir-kat odu"nun yani ayrılık ateşinin yakıcılığını dile getiren şair, klasik edebiyattan ödünç aldığı bir mazmunun bağlamını değiştirerek göçtüğü yerlere,

aylalara duyduğu özlemi niteleyecek biçimde kullanır. Buradaki “kömür gözlü”, uğruna acı çekilenden ziyade, şairin acısına eşlik edendir. Dolayısıyla, uğruna acı çekilen yaşam alanının, sevgilinin yerini aldığı düşünülebilir. Şiirin ikinci dördünlüğünde, bu düşünce belirginleşmekte, iskâna zorlanan göçebenin bir coğrafya parçasında sıkışmışlığı, ölümlerle bir tutulmaktadır. Bu bakış açısı atasözlerine de yansımıştır. Örneğin, “sefa istersen kon göç, cefa istersen ek biç” atasözü, göçebenin yerleşik düzene karşı olumsuz tavrını dile getirmektedir.

Bu olumsuzluk yalnız göçebe için değil, yaşam alanlarını değiştirmek zorunda bırakılan insanların tümü için geçerlidir. İnsanın doğayla ilişkisini çevrebilim açısından inceleyen “Derin Ekoloji” kuramının düşünürlerinden biri olan Arne Naess’in tespitine göre, “taşınan insanlar bunun sonucu olarak kimlik kaybı yaşarlar. Bu insanların öz saygıları ve öz güvenleri zarar görmüştür” (1995: 230). Başka bir deyişle, doğal dünyadan uzaklaşma, kişinin benlik algısında psikolojik bir kopuşa yol açmaktadır (Scull 1999).

Anlaşıyor ki, yaşam alanlarının yaşam biçimlerini belirlediği göçebeler kimliklerine sıkı sıkıya bağlıdır. Daniel G. Bates, Güneydoğu Anadolu’da Yörüklerin yerleşik düzene geçmesi üzerine yaptığı çalışmada, Yörüklerin güçlü bir kimlik algısı taşıdıklarını, kendilerini ve kendilerinden olmayanları değişmez ölçütlerle tanımladıklarını belirtmektedir. Bates’e göre, Yörüklerin bu gelişkin kimlik algıları diğer küçük etnik topluluklarla birlikte, özellikle diğerlerinin baskın olduğu bölgelerde yerleşmeyi reddetmelerine yol açmıştır (1980: 130-31).

Göçebenin kendini ve “öteki”ni çok iyi tanımlamasını gerektiren en önem-

li nedenlerden biri, hareket hâlindeki bir yaşamda güvenliğin sağlanmasıdır. Dolaşım, tekin olmayan bölgelerde bulunmayı gerektirdiğinden “düşman”ın iyi tanımlanması ve hemen tanınması önemlidir. Buna göre, Demirtaş Ceyhun, güvenliği korumak amacıyla “sırtı sağlam yere dayayarak oturmak”ı göçebelige ait kültürel bir olgu olarak değerlendirmektedir (1982: 78-79). “Sırtını dayayarak oturmak”, Dadaloğlu’nun adına bağlanan şiirlerde de geçmektedir. Örneğin, aşağıda üç dördünlüğü alıntılanan şiir, bu açıdan özellikle dikkat çekicidir:

Çınar sana arka verip oturan
Pöhrenk³⁸ ile sularını getiren
Yoksulların işlerini bitiren
Samur kürklü koca beyler nic’oldu
Tavlasında arap atlar beslenir
Konağına baz³⁹ şahinler seslenir
Duldasında⁴⁰ nice yiğit yaslanır
Boz kır atlı yüce beyler nic’oldu
[...]
Gidip Karbeyaz’dan⁴¹ sular getiren
Dört yanında meyvaların bitiren
Çınar sana arka verip oturan
Havranalı büyük beyler nic’oldu (Görkem 2006: 335)

Şiirdeki “Çınar sana arka verip oturan” ve “Duldasında nice yiğit yaslanır” dizelerinde doğaya sırtını dayayan insan imgesi yaratılmaktadır. Sırtın dayandığı şey, iki dizede bir çınar ağacıdır. Diğer dizede ise Dadaloğlu’nun aşiretini yöneten iki derebeyinin, yani Mıstık Paşa ve babası Ali Paşa’nın Fırka-i Islahiye tarafından sürgün edilmeden önce oturduğu örenler kastedilmektedir.^{vi} Sırtı yaslamak, Anadolu kültüründe önemli bir güven göstergesidir. Dolayısıyla, bu güçlü imgede doğaya yani yaşam alanına duyulan güven dile getirilmektedir; göçebe, kendini yaşam alanında güvende hissetmektedir. Ayrıca, bu imgenin eti-

molojik köken ve ilişki biçimi bakımından “arkadaş”lığı çağrıştırdığını da gözden kaçırmamak gerekir. Başka deyişle, Dadaloğlu’nun dünya görüşünde, doğa ile insanın arkadaşlığı söz konusudur.

Göçebenin gelişkin kimlik algısı, şiirlerde “ötekileştirilen” iktidar imgesiyle de sağlamaştırılır. Şaire göre, resmî iktidarın düzdeğişmecesini olan “Osmanlı”, yardım istenecek, merhametine sığınacak bir güç olmaktan uzaktır; çünkü “kaypak”tır. Yerleşik iktidarın temsilcisi olan Osmanlı’nın karşısında göçebe, kimliğini kent dışı, doğal yerleşim alanlarını içselleştirerek inşa eder.

Bunun da ötesinde, daha önce vurgulandığı üzere, birçok Dadaloğlu şiirinde, yaşam alanına dair güçlü bir sahiplenme dile getirildiği gözlemlenebilir. Örneğin, “Kalktı göç eyledi Avşar illeri” diye başlayan ünlü şiirinde Dadaloğlu, “iller” dediği aşiretleri sahiplendiği gibi, “yüce dağdan aşan yolları” ve “dağları” hem fiziksel hem simgesel anlamda temellük etmektedir:

Kalktı göç eyledi Avşar illeri
Ağır ağır giden iller bizimdir.
Arap atlar yakın eyler ırağı
Yüce dağdan aşan yollar bizimdir.
Belimizde kılıcımız kirmanî
Taşı deler mızrağının temreni⁴²
Hakkımızda devlet vermiş fermanı
Ferman padişahın dağlar bizimdir.
Dadaloğlu yarın kavga kurur
Öter tüfek davulbazlar⁴³ vurur
Nice koç yiğitler yere serilir
Ölen ölür kalan sağlar bizimdir.
(Boratav 2000: 148; II numaralı şiir)

Fiziksel olarak doğanın en yabancı durumunda bulunduğu, ulaşılması en güç yerlerden biri olan dağları sahiplenen şair, simgesel düzlemde de yerleşik iktidarla kendisi arasında keskin bir zıtlık

yaratır. Bunun en belirgin olduğu dizeler, Dadaloğlu şiirindeki başkaldırı izliğini de en iyi biçimde ifade eden dizelerdir: “Hakkımızda devlet vermiş fermanı / Ferman padişahın dağlar bizimdir”.

İsmail Görkem, özellikle bu iki dize bağlamında, Cumhuriyet’ten sonra Dadaloğlu şiirlerinin bazı aydınlar tarafından Osmanlı düşmanlığı eksenine oturtulmaya çalışıldığını belirterek Dadaloğlu’nun “devimci” bir halk ozanını biçiminde yorumlanmasını eleştirir (2006: 16, 35-36). Burada amaçlanan Dadaloğlu şiirini belli bir ideolojik çerçeveye oturtmak ve bu söylemi yeniden üretmek değildir. Bununla birlikte, Dadaloğlu’nun bazı dizelerinde açıkça kurguladığı bir karşıtlığı da yok saymak bilimsel olmayacaktır. Burada çok ilginç biçimde, “ferman” yani resmî iktidarın ürettiği “yazılı kültür” ile “yabancı doğa” arasında da karşıtlık ilişkisi kurulur. Bu, aynı zamanda merkezî hukuk-göçebe hukuku bağlamında da değerlendirilebilir. Tek bir sözcüğün içine sığdırılan anlam zenginliği bakımından ikinci dize son derece güçlü ve etkileyicidir.

Bu gözlemi, Gilles Deleuze ve Felix Guattari’nin göçebenin yolu ile ilgili tespitleriyle desteklemek olasıdır. Göçebenin yaşamını onu hareketlendiren yolun işlevine göre biçimlendirdiğini iddia eden Deleuze ve Guattari, göçebenin yerleşiklik karşısındaki konumu şöyle yorumlar:

[Göçebenin yolu], insanlara kapalı bir mekanı dağıtan yerleşik insanın yolunun işlevine sahip değildir. Göçebenin yolu tam tersidir, açık[ça] tanımlanmamış, iletişimsiz bir mekanda insanları (yahut hayvanları) dağıtır [...] bu dağıtım çok özeldir, paylaşılmayan mekanda ne sınır vardır ne de bu mekan çitle çevrilidir [...] bu anlamda tıpkı bir ülkenin arkası, bir dağın yamacı veya bir şehrin

etrafındaki belirsiz bir açık alan gibi kanna ve kente karşı çıkar. (1990: 81)

Gerçekte, öyle anlaşılıyor ki, göçebeler hareket hâlinde bir yaşam sürmelerine karşın, belli rotaları izleyerek çoğu kez döngüsel biçimlerde konar ve göçerler. Kondukları yerlerdeki sosyal ve mekânsal düzenlenişlerinin Deleuze ve Guattari'nin iddia ettiği gibi "sınır"sız olmadığı da aşikârdır. Bu sınır(lar), yeryüzü şekilleri, ormanlar, otlaklar gibi coğrafi özelliklerle çizilip iklimle belirlendiği gibi7 kendi içinde hiyerarşisi olan toplumsal bir sisteme de dayanır. Yerleşik yaşamdaki kadar dar bir mekân paylaşımı söz konusu olmasa da göçebe aşiretler, başka göçebe aşiretlerle ve yerleşiklerle aynı coğrafyada yaşamak gibi en geniş bölgesel alanlardan, çadırlar gibi en dar kişisel alanlara dek yayılan bir çeşitlilikte mekânı paylaşırlar. Ayrıca, Deleuze ve Guattari'nin ilgilerinin çöl göçebelerine odaklandığını da anımsatmakta yarar vardır. Bu nedenle, yerleşiklerle konar-göçerlerin özellikle ekonomik anlamda ilişki kurarak varlığını sürdürdüğü Anadolu ya da Balkanlar gibi coğrafya parçalarındaki göçebenin konumu daha farklı olsa gerektir. Bununla birlikte, bu çalışmada incelenen şiirlerin de gösterdiği üzere, Deleuze ve Guattari'nin de tespit ettiği gibi, göçebenin yerleşikliğe ve yazılı kültüre, dolayısıyla da kent inktidarına direnmesi söz konusudur.

Çözümlemelerden anlaşılacağı üzere, Dadaloğlu'nun şiirlerinde görülen başkaldırının ruhsal arka planını kimlik kaybına ve benlik algısında bozulmaya karşı direniş oluşturmaktadır. Yaşam alanını değiştirmeye zorlanan göçebe, kimliğini de değiştirmeye zorlanmıştır. Kimlik değişimi, sosyopolitik ve tarihsel bir dönüşüm kadar, psikolojik bir dönüşüm de gerektirmiştir. Bu dönüşüm

sürecinde göçebe, başkaldırısına sözcülük eden Dadaloğlu'nu benimsemiş, ona atfettiği şiirler aracılığıyla ayak uydurmak zorunda bırakıldığı yeni yaşamında şiirsel bir sığınak yaratabilmiştir. Bu sığınak, aynı zamanda, yitirilen yaşam alanının ve göçebenin doğayla ilişkisinin, dolayısıyla kimliğinin kaydedildiği sözlü bir miras değerini taşır.

Son ama önemli bir vurgu olarak, yerleşik düzene geçen göçebenin yaşam alanıyla olan ilişkisinde doğanın geçirdiği dönüşüme de dikkat çekmek gerekir. Diğer göçebe toplulukların edebiyatında olduğu gibi Dadaloğlu'nun da şiirleriyle taşınan sözlü mirasta yalnız insana ve insanla ilgili kavramlara, eşyalara değil, coğrafi yerlerin yanı sıra, doğanın bir parçası olan hayvan ve bitki adlarına yer verildiği görülür. Burada incelenen şiirlerdeki seyfi, akça çığın gibi kuş türlerinden başka Dadaloğlu'nun şiirlerinde andığı birçok hayvan ve bitki türü, günümüzde yok olmuş ya da bir zamanlar yaşadıkları coğrafyayı terk etmişlerdir.

Ahmet Z. Özdemir'in dikkat çektiği üzere, iskândan sonra elli yıl içinde Avşarların yerleştikleri bölgelerdeki bitki ve hayvan türleri açısından son derece zengin ormanlar yok olmuştur (1985: 53). "Binboğa'da yaşayan seyfi, şahin, doğan, geyik, ima (dağ keçisi) ve öteki hayvanlar artık bu görkemli yurtları terketmişlerdi[r] [...] Dadaloğlu'nun şiirlerinde adı geçen o güzelim yaylalar şimdi bir bozkır görünümündedir" (1985: 54).

Dadaloğlu'na atfedilen şiirler gibi diğer konar-göçer toplulukların edebiyatıyla taşınan sözlü mirasın, yazılı kültüre direnen insan için tarih değeri taşıdığını gözden kaçırmamak gerekir. Bu, aynı zamanda, doğanın da alternatif tarihidir. Bu konuda, Deleuze ve Guattari'nin bu yazının başında alıntılanan önemli

tespitini yinelemek aydınlatıcı olacaktır: “Göçebelerin tarihi olmadığı doğrudur, çünkü onların sadece coğrafyaları vardır. Göçebelerin yenilgisi öyledir ki, tarih devletlerin zaferiyle yazılır oldu ve tek bir tarih meydana çıktı” (1990: 107-08). Bu gözlemi doğa açısından ele alırsak, aynı durumun söz konusu olduğu anlaşılabilir. Yazılı kültürün araçlarına, düzenli ordulara ve sistemli bir biçimde paylaştırılmış dar mekânlara sahip yerleşik iktidarın yalnızca göçebelere değil, onların bir parçası oldukları doğayı da yenerek onu yerleşik insanın emrine sunduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Dolayısıyla, muzaffer olan, yalnız göçebe kimliğini değil, doğayı da edilgenleştirerek onun da kaderini belirleyip tarihini yazmıştır.

NOTLAR

- 1 Adana ovasının kuzeybatısında, Adana'nın tam kuzeyinde, Toros Dağları'nın bir parçası. (Dipnotlarda yararlanılan kaynaklar: Boratav 2000: 147-55; Büyük Türkçe Sözlük; Görkem 2006: 447-71; Sakaoğlu 1986: 141-54; Uyguner 1990: 133-46.)
- 2 Küme, öbek; çiçeklerin dalgalanması.
- 3 Kilim gibi örtülerin, bez gibi sergilerin dokunduğu tezgâh.
- 4 Mendil.
- 5 Aklık, beyazlık.
- 6 Ala su: Dağ ve yaylalarda makbul su; rengi mavîye çalar.
- 7 Dağlar, tepeler arasındaki düzlük yer; düz, engebessiz arazi.
- 8 Yaylın etmek: Yayılmak, otlamak.
- 9 1) Üstü ince toprak katmanıyla örtülü taşlık yer, kayalık; 2) Dağın dik ve kayalık yüksek yeri.
- 10 1) Mal, mülk, eşya; 2) Davar.
- 11 Gözer: İri delikli kalbur; gözün yaşlı, kalbin delik deşik olması. Gözermek: Buğday toprak gibi şeyleri iri gözlü kalburdan elemek. Şiirin yakıldığı dönemde sözcüğün özel bir anlamı olduğu anlaşılmaktadır ama kaynaklarda yeterli bilgi bulunamamıştır. “Gözlemek” yani beklemek anlamı da düşünülmelidir.
- 12 1) Filiz, taze fidan, çıvgın; 2) Güzel, kıvrak kadın. Şiirin bütünü göz önüne alındığında, bu ve önceki dizede “yapılı” ve “şıvga” sözcükleriyle genç erkek ve kadınlardan söz edildiği anlaşılmaktadır.
- 13 Tanrıya hitap biçiminde düşünülebilecek bu dize, “Mor sümbüllü Aladağı'mı bana başışla” anlamını taşır.
- 14 Hafif hafif, yavaş yavaş; kesik kesik, serin serin.
- 15 Toros Dağları'nın Kahramanmaraş ile Osmaniye arasında kalan kolu, Amanos Dağları'nın bir bölümü.
- 16 Delilik, çılgınlık; korkaklık.
- 17 Göçebelikten yerleşik düzene geçenler ve onların eşyaları.
- 18 Gözlerinin güzelliği ile ünlü bir av kuşu; yavaş uçup avına hızla saldırır.
- 19 Aman dilemek; yardım istemek, merhametine sığınmak.
- 20 Tüccar, ticaretle uğraşan kişiler.
- 21 Kıyamet günleri.
- 22 Dünyanın son devri.
- 23 Bir yayla kuşu; akça kanat, tatarcık kuşu.
- 24 Dişi deve.
- 25 (Alışkın) iyi vuran tüfek; o devre göre geliştirilmiş bir tüfek cinsi.
- 26 Koymak, bırakmak, vermek.
- 27 Eski Cebel-i Bereket (merkezi Osmaniye) vilayetinde bir nahiyeye (şimdiki adı Yarpuz).
- 28 Ayrılık.
- 29 Boratav, Dadaloğlu'nun anma ihtimali olan iki Kaman'dan söz eder: 1) Kırşehir, Merkez'e bağlı köylerden Kaman; 2) Gaziantep, Kilis köylerinden Kaman (2000: 152.149). Şiirin bütününde Orta Anadolu yerleşim bölgeleri anıldığı için büyük olasılıkla Kırşehir, Kaman kastedilmiştir.
- 30 Kayseri'nin kuzeyinde, Akmağdeni kasabasının güneyinde, Boğazlıyan'ın doğusundaki dağ.
- 31 Yozgat'ın diğer adı.
- 32 İnelemesi, feryadı.
- 33 Zaten, oldum olası.
- 34 1) Güzel, gösterişli; 2) Cesur, yiğit.
- 35 Müşkül, zor; şüpheli.
- 36 Ayrılık ateşi.
- 37 Çapanoğlu, Yozgat yöresinin derebeylerinden biridir. İskân sürecinde, Dadaloğlu'nun aşireti olan Avsarların sürekli rekabet içinde oldukları beylik olarak bilinir (bk. Akkaya 1999).
- 38 Ağaç ya da topraktan yapılmış su borusu, künk.
- 39 İri, büyük, gösterişli, güçlü kuvvetli; erkek; doğan kuşunun erkeği.
- 40 Dulda: Yağmur, güneş ve rüzgârın etkileyemediği gizli, kuytu yer, gölge, siper; mecazi olarak himaye, kayırma.
- 41 Dörtölün, Gâvurdağı üzerindeki yaylaların birinin en yüksek tepesi.
- 42 İran'ın Kirman şehrinde yapılan eğri kılıç.
- 43 Mızrağın ucundaki demir kısım.
- 44 Bazı kaynaklarda “davlumbaz” (örn. Sakaoğlu 1986: 111, 45 numaralı şiir); Büyük davul; cenklerde çalınan davul.
- i Avsarlar hakkında bir kaynak araştırması için bk. Şahin 2006: 27-34. Ayrıca bk. Özdemir 1985: 13-55.

- ii Sözlü kültürde üretilen şiirlerin yazılı, basılı ve elektronik kaynaklar yoluyla aktarımının sorunlarını Dadaloğlu bağlamında tartışan bir makale için bk. Görkem 2001: 57-66.
- iii Dadaloğlu adına bağlanan şiirler pek çok kaynaktan derlenmiştir. Makalede kaynak gösteriminde kalabalığı engellemek için özel bir nedene bağlı olmadan bir kaynağa gönderme yapılmıştır. Anlamı etkileyen farklılıklar bulunduğu bunlara değinilmiştir. Dadaloğlu şiirlerinin farklı kaynaklardaki tespitlerini içeren en kapsamlı çalışmalardan biri olarak bk. Görkem 2006.
- iv Bu konuda bir ad dökümü için bk. Öztelli 1974: 166-69.
- v Bazı kaynaklarda "Câmi sana arka verip oturan" (örn. Boratav 2000:153-54; X numaralı şiir). Şiirin bağlamı düşünüldüğünde, "cami" yani "hepsi", "tümü" anlamında yorumlanmalıdır ya da sözcüğün bir mimari ve dinî yapı olarak cami anlamıyla şiire sonradan eklendiği düşünülmelidir.
- vi Boratav'ın verdiği bilgiye göre, Mıstık Paşa, Dadaloğlu'nun aşiretini yöneten Derebeyi Küçük Alioğlu Dede Bey'in oğludur. Dede Bey, 1233 yılında (m. 1817 / 1818), Adana valisi tarafından idam edilmiştir. Mıstık Paşa ile oğlu da 1281 yılında (m. 1864-1865), derebeylerini bastırmakla görevlendirilen ve başında Cevdet ve Derviş Paşaların bulunduğu "Fırka-i İslahiye" tarafından İstanbul'a sürülmüşlerdir. Bu şiir, özellikle bu sürgünün yasını ifade etmektedir. Dadaloğlu'nun sözünü ettiği ören, Mıstık Paşaların oturduğu Payas olmalıdır (2000: 153.152). Ayrıca bk. Özdemir 1985: 166; Öztelli 1974: 152; Kasaba 2009: 100-03.
- vii Anadolu'da konar-göçerlerin göç koşulları ve geçim kaynakları arasındaki ilişki hakkında bk. Saydam 2009: 28-29.
- Hürriyet Gösteri* 25 (Aralık 1982): 77-79.
- Deleuze, Gilles ve Felix Guattari. *Kapitalizm ve Şizofreni 1: Bin Yayla. Göçebiliği İncelemesi: Savaş Makinası*. Çev. Ali Akay. İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1990.
- Görkem, İsmail. "Dadaloğlu Fenomeni Bağlamında Türk Saz Şiirinin Sorunları". *Milli Folklor* 49 (Bahar 2001): 57-66.
- . *Yeni Bilgiler Işığında Dadaloğlu: Bütün Şiirleri*. İstanbul: E Yayınları, 2006.
- Kasaba, Reşat. *A Moveable Empire: Ottoman Nomads, Migrants and Refugees*. Seattle ve Londra: University of Washington Press, 2009.
- Naess, Arne. "Self-Realization: An Ecological Approach to Being in the World". Ed. George Sessions. *Deep Ecology for the 21st Century: Readings on the Philosophy and Practice of the New Environmentalism*. Boston: Shambhala Publications, 1995. 225-39.
- Özdemir, Ahmet Z. *Avşarlar ve Dadaloğlu*. Ankara: Dayanışma Yayınları, 1985.
- Öztelli, Cahit. *Üç Kahraman Şair: Köroğlu, Dadaloğlu, Kuloglu*. Yyy.: Milliyet Yayınları, 1974.
- Sakaoğlu, Saim. *Dadaloğlu*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1986.
- Saydam, Abdullah. "Sultanın Özel Statüye Sahip Tebaası: Konar-Göçerler". *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 20 (Aralık 2009): 9-31.
- Scull, John. "The Separation from More-than-Human Nature". (1999). İnternet. 5 Mart 2010. <<http://members.shaw.ca/jscull/separate.htm>>
- Şahin, İlhan. "Afşarlılarla İlgili Türk Kaynakları". *Osmanlı Döneminde Konar-Göçerler: İncelemeler-Araştırmalar*. İstanbul: Eren Yayıncılık, 2006. 27-34.
- Uyguner, Muzaffer. *Dadaloğlu: Yaşamı Sanatı Şiirlerinden Seçmeler*. İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1990.
- Yalman (Yalkın), Ali Rıza. *Cenup'ta Türkmen Oymakları I*. Haz. Sabahat Emir. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1977.

KAYNAKÇA

- Akkaya, Nevin. "Dadaloğlu'nun Şiirlerindeki Tarihi Olaylar ve Bu Olaylarda Yer Alan Özel Kişi Adları". *III. Uluslararası Halk Kültürü Bilgi Şöleni: Bildiriler*. Adana: Adana Valiliği Yayınları, 1999. 37-48. İnternet. 12 Nisan 2010. <http://turkoloji.cu.edu.tr/CUKUROVA/sempozum/sempp_3/akkaya.php>
- Bates, Daniel G. "Yoruk Settlement in Southeast Turkey". *When Nomads Settle: Processes of Sedentarization As Adaptation and Response*. Ed. Philip Carl Salzman. New York: J.F. Bergin Publishers, 1980. 124-39.
- Boratav, Pertev Naili. *İzahlı Halk Şiiri Antolojisi*. Boratav Arşivi'nden 1. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2000.
- Büyük Türkçe Sözlük*. Türk Dil Kurumu. İnternet. <<http://tdkterim.gov.tr/bts>>
- Ceyhun, Demirtaş. "Göçebelik ve Cinsel Sorun".